

Kesit Akademi Dergisi

The Journal of Kesit Academy

ISSN: 2149 - 9225

Yıl: 4, Sayı:14, Haziran 2018, s. 94 -114

Dr. Öğr.Üyesi İbrahim Caner TÜRK

Erzincan Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Yakınçağ Tarihi,
icanerturk25@hotmail.com

BİZANS EĞİTİM MÜESSESELERİNİN OSMANLI EĞİTİM MÜESSESELERİNE TESİRİ

Özet

Geleneksel tarihçiler, Bizans İmparatorluğu'nun Osmanlı İmparatorluğu'nun askeri fethiyle yıkıldığı zaman, uygarlığıyla birlikte yok olduğunu iddia etmişlerdir. Onlara göre, politik olarak tasfiye edilmesi, uygarlığının yok olmasını da gerektirmişti. Bu çalışmada, Bizans'ın ölümünün, uygarlığının ölümü anlamına gelmediği eğitim sistemi baz alınarak gösterilmeye çalışılmıştır. Bizans'ta ve İslam âleminde temel öğretim, genel şartlar ve prensipler bakımından birbirlerine çok yakındı. Her iki taraf da insan yetiştirme modelinde, yerinde, yaşında özdeşim göstermekteydi. Mabetlerle eğitim iç içeydi. Öğretmenlerin statüsü birbirine yakındı. Müfredat programları, öğretim metotları aynı idi. Ortaöğretim tamamen, yükseköğretim müfredat programları açısından benzemekteydi. Enderun, Magnatura'nın izlerini taşımaktaydı. Gerek Bizans'ta gerekse Osmanlıda kız eğitiminde, üst tabaka daha şanslı olmakla birlikte yaygın bir kural olarak kızlar erkekler kadar iyi eğitim görmezdi. Manastırlar gibi takkeler de halka hitap eden eğitim kurumlarıydı. Kaligrafi Bizans'ta olduğu gibi Osmanlıda da muteber bir aktiviteydi. Bu durum Osmanlıların Bizans eğitim sisteminden etkilendiğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Bizans İmparatorluğu, Osmanlı İmparatorluğu, Eğitim, Eğitim Kurumları.

THE EFFECTS OF BYZANTINE EDUCATIONAL INSTITUTIONS ON OTTOMAN EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Abstract

Traditional historians claim that the Byzantine Empire was broken down together with its civilization when it was collapsed by the military occupation of Ottoman Empire. According to them, its liquidation required the breaking down of its civilization. In this study, it is tried to indicate by depending upon the education system that the death of Byzantine doesn't mean the death of its civilization. The basic education both in the Byzantium and the Islamic world was very close to each other in terms of general conditions and principles. Both sides showed resemblance in the meaning of the raising, place, and age of human. Sanctuaries and education were concentric. The statutes of teachers were similar to each other. Curriculum programs and teaching methods were the same. While secondary education entirely resembled, higher education resembled in terms of curriculum programs. The Enderun carried the traces of Magnatura. Though the upper classes were luckier in girls' education both in Byzantine and Ottoman, girls didn't have a good education like boys as a general rule. Dervish lodges as well as the monasteries were popular educational institutions. Calligraphy was a notable activity in Ottoman, just in Byzantine. This case shows that the Ottomans was affected by the education system of the Byzantium.

Keywords: Byzantine Empire, Ottoman Empire, Education, Educational Institutions

I.Giriş

Bizans eğitim müesseselerinin Osmanlı eğitim müesseselerine tesiri meselesine geçmeden önce Bizans uygarlığının İslam uygarlığı üzerindeki etkisi ve Bizans müesseselerinin Osmanlı müesseselerine etkisi konularına açıklık getirmek icap eder.

I.1. Bizans Uygarlığının İslam Uygarlığı Üzerindeki Etkisi

İslam'ın ilk asırlarında gerçekleşen fetihler sırasında, Bizans hâkimiyetindeki bazı eski bilim merkezlerinin Müslümanların eline geçmesi, Bizans'taki bilim mirasının Müslümanlara geçiş noktalarından birini oluşturur. Fetihler neticesinde İslam coğrafyası hızla genişlemiş ve Müslümanlar önemli bir kısmını Sasani ve Bizans'tan kazandıkları bu topraklarda Helenistik, İran, Hint ve diğer kültürlerle yüz yüze gelmişlerdir. Salt fikrî ve ilmî saikler yanında Müslümanlar, kendi hâkimiyetlerini pekiştirmek için onların sahip olduğu bilgi birikimini elde etme ihtiyacı hissettiler. Öte yandan bazen bu farklı kültür mensuplarıyla özellikle dini alanlarda ortaya çıkan tartışmalarda, kendi inanç ve düşüncelerini sistemli bir şekilde savunmak ve İslam'ın üstünlüğünü göstermek gerekmekteydi. Bu sebeplerden ötürü eski dünyanın ilim ve

düşünce ürünlerini Arapça'ya çevirme gereği ortaya çıktı. Böylece II/VIII. Yüzyıldan itibaren bazı şahısların özel merakı ve İslam halifelerinin girişimleriyle tercüme faaliyeti başlamış oldu.¹

Bizans uygarlığının İslam uygarlığı üzerindeki entelektüel ve kültürel etkisi, halifeliliğin merkezi Akdeniz'den Mezopotamya'ya kayana dek ortaya çıkmadı. Bağdat'ta Abbasiliğin kurulmasından yarım yüzyıldan biraz fazla bir zaman sonra, özellikle Halife Memun'un saltanatı döneminde(813-833), Yunan metinlerinin önemli bir külliyyatının çevrilmesi, bu metinlerin içeriklerinin anlaşılması ve öğretilmesi yoluyla, Bizans uygarlığının Helenistik mirasından parçalar İslam uygarlığına aktarıldı ve yeni süreç başladı. Halife Memun, Bağdat'ta, Beytü'l-Hikme yani Bilgelik Evi'ni kurdu. Burası, güçlü mali desteğe sahip bir araştırma enstitüsüydü ve Yunan edebiyatı, dili ve eğitiminin önde gelen âlimleri, Yunan metinlerinin Arapça'ya çevrilmesi amacıyla bir araya getirilmişti.²

Nitekim 17. Yüzyılın büyük Osmanlı âlimi Katip Çelebi(1609-1657), "Araplar, mantığı, felsefeyi, doğal bilimleri, matematiği Bizans kaynaklarından aldıkları gibi belâgat, aruz, gramer, dil ve edebiyat için de Bizans'taki yöntemleri örnek almışlardı. Sonradan, gerek İranlılar, gerekse Türkler aynı gelenekleri benimsediler" demektedir.³

Kültürel alışveriş aslında işlevsel bir olgudur. Ödünç alınan unsurlar ödünç alanların toplumunda çeşitli işlevler görür. Bu sürecin itici gücü, temel olarak işlevselliktir. İslam toplumu, ödünç aldığı gelenek ve malzemelere kullanım alanları bulmuştur. Bizans uygarlığındaki Hristiyan unsurlardan genel olarak uzak duran Müslümanlar, özellikle bu uygarlığın eski Helenistik mirasından etkilendiler.⁴

I.2. Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Etkisi

Geleneksel tarihçiler, Bizans İmparatorluğu'nun Osmanlı İmparatorluğunun askeri fetihiyle yıkıldığı zaman, uygarlığıyla birlikte yok olduğunu iddia etmişlerdir. Onlara göre, politik olarak tasfiye edilmesi, uygarlığının yok olmasını da gerektirmişti.

Nitekim Fuat Köprülü, Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri isimli eserinde: "Osmanlı Devleti'nin idari teşkilatı, mali usulleri, saray adetleri hakkında ayrı ayrı yaptığımız tetkikler, bu müesseseler üzerinde Bizans tesiri iddiasını tamamıyla cerh etmiştir." Ya da "Bizans ve Osmanlı müesseseleri arasında, sırf dış benzerliklere bakılarak ve evvelce edinilmiş fikirlere dayanılarak mantikî içtihadlar yoluyla kurulan bağlar, doğrudan doğruya tarihi realiteyi istihdaf eden génétique ve comparatif usul karşısında yıkılmış ve Bizans müesseseleriyle hiçbir alakaları olmadığı kesin olarak anlaşılan muhtelif Osmanlı müesseselerinin menşeleri ve tekâmülleri de oldukça vuzuh ile teayyün etmiş bulunuyor."⁵ Demektedir.

¹ Casim Avcı, İslam Bizans İlişkileri, İstanbul, 2003, s. 190.

² Speros Vryonis, Haritada Bizans'ı Aramak Bir Dünya Uygarlığı: Bizans, Cogito, Bizans, Sayı:17, Yıl 1999, s. 40.

³ Necdet Sakaoğlu, Osmanlı Eğitim Tarihi, İstanbul, 1993, s. 41.

⁴ Vryonis, a.g.m. , s.40-41.

⁵ Murat Belge, "Obadan Kubbeye: Tarih Yazımında Bir Ekol", Cogito Bizans, Sayı 17, Yıl 1999, s. 397.

Bu açıdan, Toynbee'nin tarih anlayışı daha açık ve kesindir; çünkü tarih incelemesinin özünde ulus devlet değil, uygarlık olgusu yer alır. Dahası, uygarlık, politik bir devletten çok daha kapsamlı bir olgudur. Dolayısıyla, çoğu zaman bir devletin ölümü, uygarlığının da ölümünü beraberinde getirmez.⁶

II. Klasik Bizans Eğitimi

Bizans kültürü, Antik Yunan dili, edebiyatı, felsefesi, bilimi, tıbbı, sanatı ve nitekim eğitimi ekseninde biçimlendiği için melez bir gelişim göstermiştir. Yunan edebiyatının ve ilminin mirası, antikçağ sonu Yunan dünyasından doğmuş ve İskenderiye'de biçimlenmiş olan eğitim sistemiyle sürmüştür. Bu eğitim sistemi tüm imparatorluğa yayılmış; şehir ve taşra yerel yöneticileri ve merkezi idare temsilcileri büyük ölçüde bu sistemle eğitilmişlerdir. Böylece okul müfredat programı, Yunan yazarlarının ve metinlerinin özünün –Homeros'un, lirik şairlerin, oyun yazarlarının, tarihçilerin, filozoflarının, matematikçilerin, fizikçilerin ve bilim insanlarının çoğunun- varlığını sürdürmesini garanti etmiş oluyordu. Klasik mirasın yalnızca okul ders kitaplarında toplanmış bu kısmı varlığını sürdürmüştür. Bu miras, Osmanlı istilasına dek Bizans'taki eğitimin temeli olmuştur.⁷

Yunan kilise babaları, antik Yunan eğitimini, daha baştan, temel eğitimin tek tip olarak kesinlikle vazgeçilmez kabul etmişlerdi. Birçok kimse Yunan ve Pagan okullarına devam ediyordu; bu kararı, Aziz Bosileios "Yunan Edebiyatının Nasıl Okunacağı Konusunda Gençlere Söylev" inde dile getiriyordu: O gençlere, ancak Helen yazı ve edebiyatını kapsamlı bir şekilde öğrendikten sonra büyük Hristiyan sırlarını anlayabilecek olgunluğa erişebileceklerini söylemiştir. Bu Helenistik bir eğitim olmaksızın imkânsızdı. Sonuç olarak Bizans, diğer uygarlıklarla ve halklarla karşılaşmasına iki kültürel valizle gelmiştir: Biri Helenistik eski giysilerle, öteki Hristiyan yeni giysilerle dolu olan bir valiz.⁸

III. Bizans & Osmanlı'da Okur-Yazarlık

Bizans'ta okur-yazar olmayan imparatorlar olduğu gibi oldukça yüksek düzeyde okur-yazar olan imparatorlar da vardı. Eğer insan yeterince yüksek bir konumdaysa, okur-yazar olmaya ihtiyacı kalmıyordu. Ellerinin altında bir sürü sekreter ve kâtip vardı. Avamda ise okuryazarlık hiçbir zaman rahip zümresinin tekelinde kalmamıştı ve Bizanslılar, okur-yazardıysalar, Latin dilinde değil, Yunan dilinde okur-yazardılar ve ortaçağda Latince hiç kimenin anadili değildi. Ancak durum, ilk bakışta görüldüğünden çok daha karmaşıktır. Okur-yazar olan bütün Bizanslıların anadili Yunanca değildi; bazı Bizanslılar Yunanca dışında başka dillerde, örneğin Ermenice ve İbranice okuyup yazabiliyordu. Diğer toplumlarla yapılacak olan karşılaştırmalarda temkinli olunmalıdır. Mamafih, en azından 13. Yüzyıla kadar, okuma ve yazma becerisinin Bizans toplumunda Batı'dakinden çok daha yaygın olduğu görülebilmektedir. Ancak İtalya bunun dışında tutulabilir. Haçlı askerleri ne kadar çok sayıda Bizanslını

⁶ Vryonis, a.g.m., s.38.

⁷ Vryonis, a.g.m., s. 38.

⁸ Vryonis, a.g.m., s. 39.

okuyabildiğini ve ne kadar çok insanın kalem ve mürekkep kavanozu taşıdığını görünce çok şaşırılmışlardı.⁹

Okuryazar Bizanslıların agrammatoi karşısında takındıkları tavır, Batı'dakinden çok daha olumsuz, hatta aşağılayıcıydı. Bizans'ta okuryazarlığa verilen değerle ilgili çarpıcı bir örnek Anna Komnena'nın yazılarında bulunabilir. Anna Komnena'ya göre, Aleksios, yeni bir emirle bütün yetimlerin manastıra verilmesini buyurmuş ve hepsine (Kutsal yazılar) -bazen Kitabı Mukaddes olarak yanlış tercüme edilse de, anlamı okumak ve yazmak demektir- (Zira, bu çocukların mutlaka keşiş olmaları gerekmiyordu) öğretilmesi talimatını vermiştir.¹⁰

Bizans'ta, okuryazar olmaya Batı'ya oranla daha fazla değer verilmesi hayli gelişmiş bir yönetim sistemine sahip olan merkezi bir imparatorluk olması nedeniyle miydi? Yoksa her düzeyde okuryazarlık işlevi gerektiren işler için belli sayıda bir birikim mi sağlanmaya çalışılıyordu? Bizans toplumu antikçağın kültürel geleneklerine daha mı fazla duyarlıydı? Veya bir taraftan klasik antikçağa bir taraftan Yahudi-Hristiyan geleneğine kadar giden ve okuyamayan ve yazamayan bir insanın tam anlamıyla insan olmadığı üzerine kökleri çok derinlerde olan bir duygu yüzünden mi? Bir vezinli yazılmış olan İncil'e önsözde yer alan mantıken Aziz Kyrillos'a atfedilen sözlerini hatırlayalım, "Harfler olmazsa ruh kör olur." Her nasıl olduysa, eğitim görmüş olan Bizanslılar Yunanca okuyup yazabilmenin antikçağlardaki Yunanlıların bilgeliğini anlayabilmek ve kilise atalarının yazılarını çözebilmek için ne kadar gerekli olduğunun pekâlâ farkındalardı.¹¹

Bununla birlikte Arap istilaları ve öğrenimin canlandığı 800 yılları arasındaki çetin dönemde çok az insan, o zamana kadar imparatorluğun bütün büyük şehirlerinde karşımıza çıkan seküler eğitimden geçebilmekteydi. İmparatorluk tarihinin her döneminde nüfusun büyük bir bölümü tarımla uğraşmaktaydı ve çoğunluk okuryazar değildi.¹²

İslam dini belki de diğer dinler içerisinde bilginin önemine ve elde edilmesine en çok atıfta bulunan bir konumdaydı. Öyle ki Hz. Peygambere gelen ilk vahiy inanmak ve ibadet etmek için okumanın gerekliliğine vurgu yapan "Yaratan rabbın adıyla oku" dur. Devam eden ayetlerde rabb, kalemle yazmayı ve insana bilmediklerini öğreten olarak tanımlanmaktadır.¹³

Osmanlı Devleti de bu mirası devir almıştı. Anne ve babaların, çocuklarına ayet ve hadislerle de desteklenen dini inanç ve şartları öğretme isteği, ilerde ilköğretim başlığı altında ayrıntılı bilgi verilecek sıbyan mekteplerinin yaygınlaşmasında etkili olmuş ve hemen hemen her mahallede açılması sağlanmıştı. Sıbyan mektepleri çocuklara Kur'an okutmak, namaz kılma

⁹ Robert Browning, Bizans Toplumunda Okuryazarlık Üzerine Bir Kez Daha Düşünmek, Cogito Bizans, Sayı 17, Yıl 1999, s. 215.

¹⁰ Anna Komnena, Alexiad Anadolu'da ve Balkan Yarımadası'nda İmparator Alexios Komnenos Dönemi'nin Tarihi Malazgirt'in sonrası, Çeviren: Bilge Umar, İstanbul, 1996, s. 502; Browning, a.g.m. , 215.

¹¹ Browning, a.g.m. , s. 216.

¹² Averil Cameron, Bizanslılar, Çev. Özkan Akpınar, İstanbul, 2015, s. 167.

¹³ Kur'an, Alak/1-5.

usullerini, namazda okunacak ayetleri ve duaları öğretmek ve biraz da yazı yazdırmak gibi üç önemli amaçla kurulmuştu.¹⁴

Öğretimin esası Kur'an idi. Öğrenciden üç yılda Kur'an'ı ezberlemesi istenirdi. Ama bu, çoğu zaman ezber olmaz, Kur'an'ın hatmi olurdu. Programın içinde yazı da vardı. Yazı, şiir ve atasözleri üzerinde olurdu. Mekteplerde bu derslere ek olarak hikâyeler ve aritmetik de vardı. İbadet şekilleri de öğretiliyordu. On yaşına kadar Kur'an'ı hatmeden çocuk, daha sonra kelime bilgisi, hitabet, dilbilgisi, edebiyat, tarih gibi ek konular üzerinde üç yıl daha çalışabilirdi. Perşembe öğleden sonra ve Cuma günleri tatildi.¹⁵

Osmanlı Devleti'nde İlköğretim zorunluluğu, dolayısıyla okuryazarlık ile ilgili bir girişim eğitimde ilk yenileşme dönemine rastlar. Bu, II. Mahmut'un 1824'te yayınladığı bir fermandır. Daha önceki dönemlerde de okuma yazmanın gereği üzerinde duran fermanlar çıkarılmışsa da, 1824 fermanı bu konuyu geniş olarak ele aldığı için zorunluluğu getiren ilk belge kabul edilmektedir.¹⁶1824 fermanı bugünkü dille şöyle özetlenebilir: Bütün Müslümanlar için önce dinini öğrenip sonra dünya işlerine yönelmek gerekir. Oysa, bir zamandan beri halkın çoğu, ana babalarının yüzünden kendilerinin cahil kaldığı gibi, çocuklarının da cahil kalacağını düşünmeyecek, dünyanın rızkını veren(rezzâk-ı âlem) Tanrı'ya da güven duymayarak para kazanma derdine düşüp çocuklarını 5-6 yaşında iken okuldan alıp sanatkâr yanına çırak olarak(şakirtliğe) verdiklerinden çocukları cahil kalıyor ve bunlar sonra da okuyup öğrenmeye bir arzu duymuyorlar.¹⁷

İfade biçiminden yalnızca İstanbul için ilköğretimi zorunlu gördüğü kesin olan bu fermanın illere de bildirildiği anlaşılmıştır. Ne var ki, İstanbul'da bile ferman 1839 yıllarına kadar yeterince uygulanamamıştır. Bunda Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ile ilgili uğraşlar, Rus, Mısır savaşları etken olmuştur. Tüm ülkeyi kapsar biçimde ilköğretim dolayısıyla okuryazarlık zorunluluğunun getirilmesi Tanzimat dönemine rastlar. Bu döneme kadar sıbyan mekteplerinde yazı öğretilmesi de nadir bir olaydı. 1847 tarihli bir talimatla okuma yanında yazının da öğretilmesi bu mekteplerin amaçları arasına alınmıştır.¹⁸

IV. Bizans & Osmanlı'da Genel Eğitim ve İlköğretim

Bizans'ta imparatorlar yetimler için çok sayıda okul yaptırıyorlardı. Bu okullar kırsal kesimdeki ilkokulların izlediği eğitim programının aynısını izlerdi. Oysa üst ve orta sınıf ailelerin çocukları denenmiş Yunan-Roma yöntemlerini yeğleyen özel öğretmenlerce eğitiliyordu. Altıncı yüzyılda özgür insanların çocuklarının büyük bir bölümü eğitiliyordu ve bundan sonra da bu sayı bölgeler arasında değişik olmasına karşın giderek arttı. On birinci yüzyılda Aleksios

¹⁴ Yücel Gelişli, "Osmanlı İlköğretim Kurumlarından Sıbyan Mektepleri(Kuruluşu, Gelişimi ve Dönüşümü)", Türkler, c. 15, Ankara, 2002, s. 35; Osman Ergin, Türk Maarif Tarihi, İstanbul, 1977, s. 86.

¹⁵ Mustafa Ergün, "Medreseden Mektebe Osmanlı Eğitim Sistemindeki Değişme", Yeni Türkiye, 32, 2000, s. 736.

¹⁶ Ahmed Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet, C. 12, s. 277-279; Mahmut Cevat, Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilât ve İcraatı, s. 1-4.

¹⁷ Yahya Akyüz, Türk Eğitim Tarihi(Başlangıçtan 1993'e), İstanbul, 1993, s. 132.

¹⁸ Akyüz, a.g.e. , s. 132, 140.

Comnenos'un hükümdarlığı sırasında parasız okullar ulus ya da sınıfına bakılmadan bütün çocuklara açıktı. Bir çocuk ilk dersini çoğunlukla evindeki kadınlar dairesinde alırdı; eğitimli ailelerde bu ilk dersi çoğunlukla anne verirdi. Güzel yazı yazmanın yanı sıra akıcı ve anlaşılır biçimde konuşmayı Mikhael Psellus'a da annesi öğretmişti; bunların her ikisi de önemli nitelikler sayılıyordu. Her çocuk İncil'i ezbere bilmeliydi. Pselluslar'ın evindeki hizmetkârların çocuklara korku öyküleri anlatmaları onları ürküteceği endişesiyle yasaklanmıştı. Psellus beş yaşında okula gönderilmişti çünkü o olağanüstü akıllı bir çocuktü ve ön dört yaşına geldiğinde normal bir çocuğun yalnızca Ezop'un masallarını bilmesi beklenirken o İlyada'yı ezbere okuyordu.

Çocuklar okula başladıklarında onlara önce gramer öğretilirdi; bu kavram okuma ve yazmayı içerirdi. Bunu daha ileri bir gramer, sentaks(sözdizimi) ve klasiklere giriş izlerdi. Her öğrencinin her gün elli dize Homeros ezberlemesi ve ona ilişkin düşünceleri okuması beklenirdi. Çok varsılların çocuklarına, bazen onları üniversiteye hazırlamak üzere evlerinde kalan, özel öğretmenler ders verirdi. Erkek çocukların çoğu 14 yaşına geldiklerinde okuldaki yaşlılarına katılırlardı. Burada zamanlarını retorika(konuşma sanatı) çalışarak geçirirlerdi; bu ders, Demosthenes gibi büyük düz yazı yazarlarının incelenmesiyle birlikte, ifade ve telaffuzu kapsardı. Okuldaki son yıllarında, erkek çocuklara felsefe, bilimler ve "dört sanat" yani aritmetik, geometri, müzik ve astronomi öğretilirdi.¹⁹

Osmanlı Devleti'nde İslami geleneğe uygun şekilde okula başlama yaşı 4 yaş 4 ay 4 gündü. (Bununla birlikte çocuklar 7 yaş civarında okula gönderilirdi) Osmanlı Devleti, kendinden önceki medeniyetlerdeki mektep, küttap denilen Bizans okullarına da benzeyen ilköğretim düzeyindeki okulları aldılar. Vakfiyelerde bunların adı Darüttâlim, Mektep, Mektephane, Muallimhane, Darüilm şeklinde geçer. Halk ise bunlara Mahalle mektebi, Sıbyan mektebi, Taş Mektep derdi. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan beri aşağı-yukarı her köy ve mahallede en az bir tane olan bu mekteplerde eğitim-öğretimin esası, dinin ve ahlakın öğretilmesinden ibaretti. Tek temel ders vardı: Kur'an'ın, anlamı açıklanmadan, yalnızca okunuşunun öğretilmesi²⁰

Bu okulları, devlet adamları ya da varlıklı kişiler vakıf yoluyla kurarlar ve giderleri vakıf gelirleriyle karşılanırdı. Köylerde, mahallelerde halk da el birliği ile de mektep yapar, o zaman öğretmen ücretini veliler öderdi.²¹ Fatih, kendi mektebine yetim, yetim bulunmazsa fakir çocukların alınacağını vakfiyesinde belirtir. II. Bayezid vakfiyesinde de aynı şart yazılıdır.²²

I. Mahmud'un annesinin Galata'da yaptırdığı mektebin vakfiyesinden bir meşk hocasının çocuklara güzel yazı yazmasını öğretmesinin istendiğini de görmekteyiz. Bu, düşüncenin yazılı olarak ifadesini değil, sadece şeklen güzel yazı yazmayı amaçlamaktadır. Ana babası isterse

¹⁹ Tamara Talbot Rice, Bizans'ta Günlük Yaşam Bizans'ın Mücevheri Konstantinopolis, İstanbul, Tarihsiz, s. 188-189.

²⁰ Osman Ergin, a.g.e., s. 86; Bayram Kodaman, II. Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi, Ankara, 1991, s. IX, Yahya Akyüz, a.g.e., s.72.

²¹ Akyüz, a.g.e. , s. 72.

²² Ergin, a.g.e. , s.83, Akyüz, a.g.e. , s. 73.

çocuk hafızlığa da çalıştırılır, ona Kur'an tümüyle ezberletilirdi. Çocukların hafız olması, ana babaların genellikle özlemi idi.²³

V. Bizans & Osmanlı'da Ortaöğretim

Bizans'ta ortaöğretimde edebî çalışmalar ağırlık taşımakla birlikte, enkyklios paideia adı verilen genel ya da "yuvarlak eğitimi" oluşturan dört bilimsel dersi(Ortaçağ quadriviumu), isimlerini vermek gerekirse, aritmetik, geometri, astronomi ve müzik kuramını da kapsıyordu.²⁴

10. yüzyılın ilk yarısında Konstantinopolis'teki orta öğretim durumu konusunda, anonim bir okul öğretmeninin yazışmaları sayesinde biraz daha fazla bilgiye sahip oluyoruz. Mütevazı bir yaşam süren, kimi zaman kâtip ya da editör olarak hareket eden, ama bununla birlikte yüksek memurlar dünyasıyla bazı bağlantıları olan bu öğretmenin her yaştan öğrencileri vardı ve aralarında daha ileri düzeyde olanlar, yeni başlayanları eğitiyordu. Öğretimin içeriği, antik Yunan(dilbilgisi, şiir, retorik), başka bir deyişle, grammatikosun geleneksel repertuarından oluşuyordu, amacı da bürokrasi ve kilise mevkilerinin adaylarını yetiştirmektir. Sabit bir ücret olmadığı gibi, bir yandan rakip kurumlarla rekabet etmek zorunda olan okul müdürünü sıkıntıya düşürecek şekilde, ödemeler düzenli bir biçimde yapılmıyordu. Öyle görünüyor ki, bu okulun müdürü, bağımsız olmakla birlikte, patriklikten bir ödenek alıyordu; bu yüzden olsa gerek, kilise ve belediye yetkilileri tarafından bir çeşit denetime tabi tutuluyordu.²⁵

Ortaöğretim düzeyinde, 11. Yüzyılda, 10. Yüzyıla göre daha çok okul olduğunu öğreniyoruz. –Yalnız özel kuruluşlar değil, ama tıpkı camilerin çevresindeki medreselere benzer şekilde, kiliselere bağlı olarak kurulmuş sürekli okullar olduğu anlaşılıyor. Bunlar(ya da içlerinden bazıları), patrik tarafından denetlenmekle birlikte, grammatikosun geleneksel ücretini okullar veriyordu.²⁶

Ortaöğretimi de kapsayan geleneksel Osmanlı medreseleri talebenin yatıp-kalktığı, yiyip içtiği ve dershanesinde ders gördüğü, çoğunlukla camilere bağlı, ilköğrenimden yükseköğretime kadar değişen kademeli bir öğrenim veren, devletin yardımına ve vakıflara dayanan müesseselerdi.²⁷Orhan Bey'le başlayan medrese yaptırma geleneği(gerek İznik gerekse Bursa'da hizmete sokulan medreseler eski birer manastırdı), I. Murat ve Yıldırım Bayezid ile devam etmiştir. Bunları izleyen devlet adamları ve padişahlar da birçok şehirde diğer vakıf eserlerinin yanında medreseler vücuda getirmişlerdir.²⁸ Medreselerin esaslı olarak şekillenmesi Fatih Sultan Mehmet'le birlikte olmuştur. Büyüyen ve gelişen devletin iyi öğrenim görmüş kimselere olan

²³ Akyüz, a.g.e. , s. 73.

²⁴ Cyril Mango, Bizans Yeni Roma İmparatorluğu, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul, 2007, s. 141.

²⁵ Mango, a.g.e. , s. 156.

²⁶ Mango, a.g.e. , s. 157.

²⁷ Mübahat Kütükoğlu, 20. Asra Erişen İstanbul Medreseleri, Ankara, 2000, s.3; Faik Reşit Unat, Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış, Ankara, 1964, s. 3-6; Sir Hamilton Gibb and Harold Bowen, Islamic Society and the West, London, Oxford University Press, 1950, Volume I, p. 2.

²⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı, Ankara, 1988, s.2.

ihtiyacının artması bunu gerekli kılmıştı. Fatih, pozitif bilimlerin, felsefenin ve sanatın egemen olduğu, Batı ile Doğu'nun eşliğinde bir kültür ve eğitim ortamı tasarlıyordu.²⁹

Medreselerin Tetimme ya da Mûsıla-i Sahn denen kısımları orta öğretim düzeyindeydi. Tetimmeler dini derslerin yanında din dışı bazı bilimlerin(dilbilgisi, mantık, metafizik, geometri, aritmetik, astronomi, tıp) okutulduğu yükseköğretime hazırlık sınıflarıydı. Buradaki öğrencilere softa denilmekteydi. Müderrislerin aklî ve naklî bilimlerde yetkin hocalardan seçilmeleri, her birine 50 dirhem; bir alt düzeydekilerine 40 dirhem gündelik bağlanması; darüşşifa hekimlerinin cüz'i yat ve külliyyat(ilk ve ileri bilimleri) bilmeleri; kurumun vakfiyesinde yazılı koşullardandı.³⁰

VI. Bizans & Osmanlı'da Yükseköğretim

Bizans'ta yükseköğretim, retorik ya da sofist tarafından veriliyordu ve sadece büyük kentler için mevcuttu. Kurumsallaşmış bir konumu varsa, retorik/sofist, yerel konsey tarafından atanıyor ve bir ücret almanın yanı sıra, belirli muafiyetlerden de yararlanıyordu. Uygulamada, bu hoca, öğrencilerinden bahşiş ya da hediye de kabul ediyordu. Öte yandan, serbest çalışan biriye, tümüyle öğrencilerin ödediği ücretlere bağımlıydı. Dolayısıyla, zaman zaman aralarında büyük kavgalar patlak veren ve öğrenci kaçırma gibi yollara başvuran hocalar arasında müthiş bir rekabet vardı. Erkek çocuklar kural olarak yükseköğrenime on beş yaşında başlıyordu ve öğrencilerin koşullarının elverdiği veya arzu ettikleri sürece devam ediyordu. Eksiksiz bir öğrenim yaklaşık beş yıl sürüyordu, ama birçoğu iki ya da üç yılın sonunda öğrenimlerini bırakıyorlardı. Doğal olarak, öğrencilerin çoğunluğu, varlıklı decurion, devlet memuru ve hukukçu ailelerden geliyordu. Öğrenci sayısını saptamanın hiçbir yolu yoktur, ama büyük kentlerde binlerce değilse de, yüzlerce öğrenci bulunduğunu söylemek yerinde olur. 4. Yüzyılın ikinci yarısında, Antiokheia'nın en önde gelen sofisti olan Libonios okulunda, kural olarak dört yardımcı öğretmenle birlikte, ders verdiği yaklaşık elli öğrenciyi kabul ediyordu. Antiokheia'da öğretim etkinliği kırk yıl boyunca sürdüğüne göre,(Ortalama öğrenim süresini üç yıl kabul edersek)elinden yedi yüz kadar öğrencinin geçtiğini varsayabiliriz. Üstelik, Suriye'nin başkentindeki tek sofist Libonios değildi.³¹

Yükseköğretimin standart içeriğini oluşturan retorikğin yanı sıra, nispeten teknik birkaç ders daha vardı. Felsefe(bugün bilimden anladığımız ilkeyi de içeren) Atina ve İskenderiye'de, tıp da İskenderiye'de, Pergamum'da ve başka yerlerde; hukuk Beyrut'ta gelişti. Antik dünyada, belirli bir diploma derecesine giden bir müfredat sunan çeşitli disiplinlere mensup yetkili hocaların konsorsiyumu anlamında üniversiteye denk düşen bir kurum yoktu. İskenderiye ve Konstantinopolis Okulu, üniversiteye en yakın kuruluşlardı. Ama buralarda bile, öğretilen konuların yelpazesi çok sınırlıydı. Bu nedenle, yetişmekte olan bilim insanının pek çok yeri dolaşması zorunluydu. Orta öğrenimini doğup büyüdüğü kentte tamamladıktan sonra, seçkin bir retorikle birlikte çalışabilmek için daha büyük bir merkeze Antiokheia'ya, Smyrna'ya(İzmir) veya Gaz-

²⁹ Sakaoğlu, a.g.e. , s. 25.

³⁰ Sakaoğlu, a.g.e. , s. 26.

³¹ Mango, a.g.e. , s. 141-142.

ze'ye gitmesi gerekiyordu; ama felsefeye ilgi duyması halinde, İskenderiye ya da Atina'ya taşınması şarttı. Öğrenim arayışı, yolculukla eşanlı idi. Bunun yanı sıra pahalıydı da, zira genç adam, yıllar boyunca yaşamını yabancı kentlerde sürdürmenin yanı sıra, hocalarına para da ödemek zorundaydı. Hocaların hareketliliği de, öğrencilerin hareketliliğine koşuttu: Sözgelimi Libanios, yerlisi olduğu Antiokheia'ya yerleşmeden önce, Nikomedeia(İzmit), Nikaia(İznik) ve Konstantinopolis'te de ders vermişti.³²

Bizans'ta yükseköğrenim aşamasında öğrencilere okutulan ilimler arasında felsefe, tıp, fizik ve quadrivium=tetrabiblos(dört kitap) denilen aritmetik, geometri, müzik ve astronomi yer almaktaydı. Bu derslerde, Hippokrates(Ö.M.Ö. 257), Platon(Ö.M.Ö. 347), Aristoteles(Ö.M.Ö. 322), Euclides(Ö.M.Ö. 300 yılları), Pergeli Apollonios(Ö.M.Ö. 190?), Ptolemaios(Ö.M.Ö. 168?) ve Galenos(Ö.M.S. 200) gibi daha sonra İslam dünyasında da etkilerini hissettiren meşhur filozof ve tabiat bilimcilerinin eserleri veya görüşleri okutulmaktaydı.³³

Osmanlı Devleti klasik dönemindeki yükseköğretim kurumları medreselerin sahn kısımlarıydı. Fatih döneminde hizmete giren ve açılışı Medrese-i Semaniye'den daha önce olan Aya-sofya medresesi ise bu ünlü mabedin yanındaki eski papaz odalarının danişment "hücre"lerine dönüştürülmesi ile meydana getirilmişti.³⁴

Kanuni Sultan Süleyman'ın 1559'da yaptırdığı Sahn-ı Süleymaniye Medreseleri Osmanlı yüksek eğitiminin doruk noktasıydı. Bu yeni kurumda; Tıp, Tabiiyat(doğal bilimler), Riyaziye(matematik), Heyet(gökbilim) alanlarında ders programları yer aldığı gibi Kelam(İslam felsefesi) dersinin de düşünürlerin görüşlerinin tartışılması biçiminde öngörüldüğü görülmektedir. Havamis-i Süleymaniye(Süleymaniye Beşli Medreseleri) denen beş bölüm, Fatih medreseleri düzeyinde; kalan iki bölümden biri Darü't tıb, diğeri de Darü'l-hadisti. Bu ikisi birer ihtisas kurumu olmak bakımından "yüksek okul" konumundaydı. O nedenle, Süleymaniye Darü'l-hadisi'nde ders okutan müderris, tüm Osmanlı müderrislerinin en kıdemlisi sayılırdı. Süleymaniye medreselerinde din derslerinin yanında, mantık, matematik, felsefe, fizik, astronomi, meteoroloji, madenler, bitkiler, bir ölçüde de "insan" okutulmaktaydı. Darü't-tıb'da ise doğrudan hekimlik ve eczacılık çalışmaları yapılıyordu.³⁵

VII. Magnatura & Enderun Mektebi

IX. Yüzyıl, Bizans'ta edebi etkinliğin yeniden canlanışını, ilkçağ uygarlığına duyulan ilgiye geri dönüşü simgeler. Theophilos döneminde matematikçi, düşünür ve hekim Selanikli Leon(filozof diye de anılan), evrensel bir üne kavuştu. İmparator, Leon'a büyük lütuflarda bulundu ve Magnatura Sarayı'nda (Kutsal Saray, Büyük Saray adlarıyla anılan imparatorluk sarayının bir bölümü) ders vereceği bir okul kurdu.³⁶

³² Mango, a.g.e. , s. 142.

³³ Avcı, a.g.e., s. 181.

³⁴ Sakaoğlu, a.g.e. , s. 26.

³⁵ Ergin, a.g.e. , s. 100; Sakaoğlu, a.g.e. , s. 28-29.

³⁶ M.V. Levtchenko, Bizans Tarihi, İstanbul, 2007, s. 158-159.

Magnatura Yüksek Okulu, devlete boş zamanını edebiyat ve bilimle değerlendiren çok sayıda aydın memur, senatör yetiştiren kurumdu. Büyük bilginlerin eğitim verdiği ünlü okulda, dilbilgisi, felsefe, geometri, astronomi okutuluyordu. İmparatorlar öğretmenlerle öğrencileri teşvik için, sık sık okula gidiyor ve sürekli ilgi gösteriyordu.³⁷

Sultan II. Murat döneminde temelleri atılan, Fatih Sultan Mehmet döneminde müttekâmil bir hale gelen, Ranke(1795-1886)'nin Osmanlı kudret ve şavvetini talim ve terbiyesine bağladığı³⁸ Enderun Saray Mektebi de Osmanlı Devleti'nde Magnatura'ya benzer işlev görmekteydi. Kurumun görevi orduda ve sarayda görev alacak çeşitli elemanları yetiştirmektir.³⁹Okula alınacaklar aşırı ihtimamla seçilirdi.⁴⁰

Okulda şümüllü bir programla; Türkçe, Arapça, Farsça, Türk ve İran Edebiyatı, Kur'an, İslam Teknolojisi, Müzik, Aritmetik, Geometri, Coğrafya, Harita Yapımı, Siyaset, Muharebe Sanatının yanı sıra Türk tarihi okutulmaktaydı.⁴¹

Devletin bütün sivil memurlarını, devlet ileri gelenlerini ve askerlik görevlilerini, Yeniçeri Ağasını, Sadr-ı Azamını, Defterdarını, Kubbe Vezirini, Divan Şairlerini, Beylerbeylerini, valilerini, tarihçilerini Enderun yetiştirmekteydi.⁴²Osmanlı sultanlarının sık sık ziyaret edip ilgi gösterdikleri mektebe belli bir eğitimden sonra şehzadeler de katılmaktaydı.

VIII. Bizans & Osmanlı'da Öğretmen

Bizans ilkokul öğretmeni oldukça belirsiz bir kimliğe sahiptir. Toplumsal ve ekonomik statüsü oldukça düşüktü ve genellikle öğrencilerinden gelip gelmeyeceği belli olmayan parayla yaşamaya çalışırdı. Batılı meslektaşları(genellikle rahip ya da bir tür din görevlisi) gibi kurumsal destek alma şansına sahip değildi. Edebi kaynaklarda ismi hemen hemen hiç geçmemiştir, kendisinden daha saygın gramer ve hitabet öğretmenlerinin faaliyetlerine ilişkin kalan izlere nazaran kendisinin bıraktığı izler çok azdır. İlkokul öğretmenlerini kolayca bir kenara atmak mümkündür. Fakat, bin yıldan daha uzun bir süre için Bizans toplumunda okuryazarlığa verdiği destek nedeniyle son derece büyük bir öneme sahiptir. Bizans ilköğretim öğretmenleri hakkında daha kapsamlı bilgi sahibi olmadan, Bizans'ta okuryazarlık hakkında bilimiz de tek taraflı ve eksik olacaktır.⁴³

Bizans'ta öğrenim ve kamu hizmeti arasındaki bağlantı geleneksel nitelikteydi. Mavropos, yaşamının sonuna Eukhatia (Amaseia=Amasya yakınlarında) metropoliti olarak ulaştı,

³⁷ Levtchenko, a.g.e. , s. 159, 204-205.

³⁸ Leopold Von Ranke, Die Osmanen und Die Spanische Monarchie Im 16. Und 17. Jahrhunderti Viertei erweiterte Auflage des Werkes: "Fürsten und Völker von Südeurope" (1827), Band I, 20-28.

³⁹ İsmail Hakkı Baykal, Enderun Mektebi Tarihi, İstanbul, 1953, s. 11; Ülker Akkutay, Enderun Mektebi, Ankara, 1984, s. 17-55.

⁴⁰ Bernette Miller, The Palace School of the Mohammed the Congueror, Cambridge, Harvard University Press, 1941, p. 14.

⁴¹ Baykal, a.g.e., s. 49; Bernette Miller, The Palace School of the Mohammed the Congueror, Cambridge, Harvard University Press, 1941, p. 20.

⁴² Adnan Adıvar, Osmanlı Türklerinde İlim, İstanbul, 1991, s. 74; Baykal, a.g.e. , s. 138, Akyüz, a.g.e. , s. 110.

Ksifilinos Konstantinopolis patriki olurken, Psellos da, Birinci imparatorluk kâtipliği (protoaskekretis) de dâhil olmak üzere çeşitli yönetsel mevkileri işgal etti. Gene, de her üçünün de öncelikle ve en önemlisi öğretmen ve entelektüel olduğunu söyleyebiliriz: öğretim görevleri onlar için bir kariyere ulaşmak için kullanılan bir sıçrama tahtası oluşturmuyordu.⁴⁴

Osmanlı Devleti'nde medreselerde biraz okumuş, ya da kendi kendine okuyup yazma öğrenmiş ağır başlı kişiler sıbyan mekteplerine muallim olmuşlardır. Bunlar, genellikle, mektebe bitişik caminin de imamı idiler. Aylıklarını vakıf sandıklarından alıyorlar veya öğrenci aileleri para ve hediyeler göndererek hocanın geçimini sağlıyorlardı. Fatih, vakfiyesinde, açtığı ilk mektebin öğretmeninde bulunması gereken özellikleri şöyle belirtir: "Nefs-i enfes sahibi ve rıza-yı Hak tâlibi olup etfali tâlime ikdam eylemek ve kalfanın da muallim-i evvelin tâliim eylediğini etfâle tekrar ve iade ve istiskal-i hizmet eylemeyüp, bilmedikleri mevazii lûtf ve rıfk ile ifade eylemek(Muallim çok iyi bir mizaca ve karaktere sahip olacak, Allah'ı hoşnut etmek amacıyla davranacak, çocukları eğitmek için gayret gösterecek, yardımcısı da onun çocuklara öğrettiklerini tekrar ve müzakere ettirecek, görevini ağır bulup sevmemezlik etmeyecek ve çocuklara bilmedikleri konuları güzellikle ve yumuşaklıkla anlatacak)⁴⁵

Osmanlı Devleti'nde sıbyan mektebi hocaları, içinde buldukları sosyo-kültürel ortamla çok iyi kaynaşmış ve toplumun bir parçası olmuşlardı. Bu nedenle saygın, danışılan, rehber kişilerdi. Onların sosyo-kültürel ortamla kaynaşmalarının ve danışman durumunda bulunmalarının bazı nedenleri vardı: Herşeyden önce eğitim dinî ve öğretmen bir din adamı idi. Bu özelliği ile, o, toplumun her günkü hayatının önemli safhaları olan ibadet, doğum, ölüm, evlenme, boşanma vs. olaylarında görevli idi.⁴⁶

IX. Bizans & Osmanlı'da Öğretim Metotları

4. Yüzyılda Hristiyanlık putperestliğe karşı zafer kazandığı zaman, Bizans İmparatorluğu'nun dört bir köşesinde Helenistik dönemden beri temel bir değişikliğe uğramaksızın beş yüzyıl kadar devam eden, özgürlükçü bir eğitim kalıbı varlığını sürdürüyordu. Erkek çocukların eğitimi, bugün olduğu gibi üç aşamadan oluşuyordu. İlk, orta ve yüksek. Yaklaşık 7 yaşında okula başlayan oğlanlar(ve zaman zaman da kızlar), onlara alfabe, yüksek sesle okuma, yazma ve saymayı öğreten bir ilkokul öğretmenine(grammatistês) gönderiliyorlardı. Bunlar oldukça temel bilgilerdi ve genellikle serbest çalışan ve hiçbir formel niteliğe sahip olmayan grammatistês toplumda oldukça düşük bir konuma sahipti; bir zanaatkardan biraz üstün bir yerdi bu. Kamusal eğitim, hocanın sopasının, sonu gelmez tekrarların ve ezberlerin silinmez bir izini bırakarak, büyük bir oranda ilk düzeyde kalıyordu. Bir sonraki, yani orta aşama farklı bir öğretmen tarafından veriliyordu. Orta öğretim daha yüksek ücret alan, gramere o kadar da ağırlık vermeden(ağırlık verdiği de oluyordu), bir dizi seçilmiş klasik yazarı, çoğunlukla şairleri ve hepsinden çok Homeros'u öğreten bir öğretmenin yönetimi altındaydı. Grammatikos tarafından izlenen yöntem, geç antik dönemden ayrıntılarıyla tanıdığımız ve her metnin dört evrede

⁴³ Browning, a.g.m. , s. 217.

⁴⁴ Mango, a.g.e. , s. 157.

⁴⁵ Unat, a.g.e. , s. 30; Akyüz, a.g.e. , s. 77; Sakaoglu, a.g.e. , s.19.

incelendiği bir yöntemdi. Bu evreler düzeltme(diorthôsis), yüksek sesle okuma(anagnôsis), açıklama(exêgêsis) ve eleştiriden(krisis) oluşuyordu.⁴⁷

Düzeltilme ile kastedilen, hocanın ve öğrencilerin elindeki metinlerin, tümüyle aynı olduğundan emin olmak için karşılaştırılmasıydı; bu her zaman kesinlikle emin olunacak bir şey değildi. Bunun ardından metin, doğru vurgulama ile okunuyordu. Bunun yapılması gerekiyordu, çünkü antik dönemde sözcükler hiçbir şekilde ayrılmadan ve noktalama işaretleri konmadan yazılırdı. Metin yüksek sesle okunduğu zaman, önce dilbilimsel(Homeros'un ve diğer antik şairlerin dili genel olarak anlaşılmadığından), Ardından tarihsel olarak açıklanmak zorundaydı: Bu ikincisi, çeşitli mitolojik kişiliklerin yanı sıra coğrafi isimlerin tanımlanması ve ezberlenmesi anlamına geliyordu. Son olarak, crisis, bir edebi eleştiri olmaktan çok, antik metinlerden çıkarılabilecek ahlâkî derslere işaret etmek demektir.⁴⁸

Asırlar boyunca İslam dünyasında talim-terbiye, öğrenimle ilgili prensipleri "Talimü'l Müteallim" isimli pedagojik eser belirlemiştir. Bu esere göre tahsilde müzakere, münazara ve mutaraha(birbirine söz söyleme) gibi metotlar bulunmaktaydı.⁴⁹ Medreselerde kullanılan öğretim metodu da dedüktif karakterde idi. Bu metodun esasını meseleleri naslara ve otoritelere dayandırmak teşkil etmektedir. Bu metot, ilk zamanlarda ezberi esas almıştır. İlk önce Kur'an'ı ezberlemek ve mümkün olduğu kadar çok sayıda hadis öğrenmek gerekiyordu.⁵⁰

Eski devirlerden beri devam eden geleneğe göre öğretim, müderrisin seçtiği bir kitaptan metin okunarak, takrir usulüyle yapılırdı. Buna "Açık kitaptan tedris usulü de denirdi. Müderrisin etrafında halka şeklinde toplanan talebe, okunan metni büyük bir dikkatle takip eder ve genellikle manasını düşünmeden, ezberlemeye çalışırdı.⁵¹

Bir müddet sonra imla metodu gelişmeye başlamıştır. Buna göre talebeler ders esnasında hocanın karşısında halkalar halinde oturarak dersi takip etmekte ve gerektiği yerlerde not tutmaktadır.⁵² Bu not tutma yöntemi Kur'an-ı Kerim hariç hemen bütün derslerde uygulanmaktadır. Zamanla imla metodunun yanında şerh ve izah metodu da gelişmeye başlamıştır. Medreselerde okutulan kitapların nüshalarının çoğalmas ve bunların öğrencilerin eline geçmesinden sonra yavaş yavaş imla metodu terk edilmeye başlanmıştır. Bundan sonra metni bir öğrenci yüksek sesle okuyor, hoca da gerekli izahlarda bulunuyordu ve metin üzerinde düzenlemeler yapıyordu. Ayrıca hoca, kendisinin yapmış olduğu izahları talebelere yazdırıyordu. Müderris-

⁴⁶ Akyüz, a.ge. , s.77.

⁴⁷ Mango, a.g.e. , s. 139.

⁴⁸ Mango, a.g.e. , s. 140.

⁴⁹ Burhanuddin Ez-Zernuci, Talimü'l Müteallim-İslamda Eğitim-Öğretim Metodu, Tercüme: Vehbi Yavuz, Bursa, 1979, s.105.

⁵⁰ Mustafa Şanal, "Osmanlı Devleti'nde Medreselerde Ders Programları, Öğretim Metodu, Ölçme ve Değerlendirme, Öğretimde İhtisaslaşma Bakımından Genel Bakış", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 14, s. 149, Kayseri, 2003.

⁵¹ Murat Akgündüz, Osmanlı Medreseleri, İstanbul, 2004, s. 84; Mehmet Dağ-H. Raşit Öymen, İslam Eğitim Tarihi, Ankara, 1974, s. 15.

⁵² Dağ-Öymen, a.g.e. , s. 15; Şanal, a.g.m. , s. 150.

ler, kimi zaman okuttukları derslerden herhangi bir bahis üzerine talebelerine münazaralar yaptırır ve neticede iki taraf arasında hakem olup mütalaalarını söylerlerdi.⁵³

X. Bizans & Osmanlı'da Kız Eğitimi

Bizans'ta yaygın bir kural olarak kızlar erkek kardeşleri kadar iyi bir eğitim görmezlerdi, ama erkek çocuklar evde eğitildiği sürece kızlar da onların derslerini paylaşabiliyorlardı. Yine de kızlar üniversiteye giremezlerdi ve eğer eğitimlerini sürdürmek istiyorlarsa bunu özel bir öğretmenin yardımıyla yapmalıydılar. Buna karşın birçoğu çok bilgiliydi.⁵⁴ Örneğin VII. Konstantinos Porphyrogenitos'un kızları bilgelikleriyle ünlüydüler. Yetenekli Anna Komnena Isokrates'in bilgisinden, Pindaros'un belâğatından, Polimon'un ve Homeros'un Kolliopesi'nin tez canlılığı kadar, Soppo'nun lürasından yoksun olduğundan, babasının yaşam öyküsünü yazmak için gösterdiği delice cüret dolayısıyla affedilmesi için yalvarırken, onlarla aynı derecede kalıcı bir yapıt ortaya çıkarmıştır. Kendisi de bir tarihçi olarak saygı gören Nikephoros Briennios'la evlenmişti. Büyük Logothete Theodoros Metokhites'in kızı İrene de birçok kadın gibi ileri gelen bir bilimciydi. Birçok kadın doktorlukta uzmanlaşmıştı ve erkek meslektaşlarıyla eşit koşullarda, hastanelerin kadın koğuşlarında çalışıyorlardı.⁵⁵

Bunların yanı sıra kendisini oto didaktik yöntemle yetiştiren Bizanslı kadınlara da tesadüf edilmekteydi. İmparator Mihail Palaiologos'un kız kardeşi Eirene dul kaldıktan sonra modayı izleyerek rahibe olmuştu. Dört kızından Theodora'da(Rahibe ve Bilgin, 1240-1300) kocası ölür ölmez annesini örnek alarak rahibe olmuştu. Kendine tanınan imtiyazlarla manastırın sakin ortamında ilim ve edebiyata olan sevgisini doya doya yaşama imkânı bulmuştu. Kendisine bir kütüphane kurup başka âlimlerle kitap ve fikir alışverişinde bulunuyordu. Zamanının toplumunda başka örneğine pek rastlanmayan bu kadının eğitimini nereden, nasıl ve kimden aldığına dair hiçbir ipucu bulamayız. Bildiklerinin çoğunu ilim irfan sahibi dostu Kıbrıslı Gregorios'tan öğrenmiş olması muhtemeldir. Klasik Yunan edebiyatı hakkında gerçekten engin bir bilgisi vardı, bu alana erken yaşlarda aldığı özel dersler sayesinde yönelmiş olabilir. Theodora yaşadığı çağın kadınları arasında hiç kuşkusuz en bilgili olanıydı. Birçok âlimden birçok şey öğrenmiş, eline geçen sayısız yazmayla ilgili olarak onların tavsiyelerine başvurmuştu. Theodora'nın değerlendirilmek üzere gönderdiği bir matematik risalesi hakkında görüş bildiren Konstantinos Abropolites, Theodora'yı hanımefendilerin en soylusu ve bilgisi olarak tanımlıyordu.⁵⁶

Dikkat çeken bir diğer soylu, Prenses ve Başrahibe Eirene-Eulogia Humnaina Palaiologina(Öl. 1355) idi. Nikeforos Humnos'un ikinci kızıydı. Yaşadığı dönemde edebi beğenisine ve geniş bilgisine övgü düzenler çöktü. Kendini ilme adanmış ve bu konuda çok sayıda ürün vermiş Nikeforos Humnos'un çok sayıda ürün vermiş biri olduğu dikkate alınca, çocukluğunda Ei-

⁵³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, Ankara, 1988, s. 57.

⁵⁴ Talbot Rice, a.g.e. , s. 193.

⁵⁵ Talbot Rice, a.g.e. , s. 193.

⁵⁶ Donald M. Nicol, *Bizans'ın Soylu Kadınları on Portre, 1250-1500*, Çev. Özden Arıkan, İstanbul, 2009, s. 45-47.

rene'nin babasının etrafındaki akademik havayı solumamış olması düşünülemez. Babasının ilim sevgisini kısmen de olsa almış olduğu açıktır.⁵⁷

İslamiyet, eğitim ve öğretimden yararlanmada bir sınıfa veya zümreye herhangi bir ayrıcalık tanımadığı gibi kadın ve erkek ayrımı da yapmamaktaydı. "Bilim öğrenmek kadın ve erkek her Müslüman'a farzdır"⁵⁸ hadisi de İslam dininde ırk ve cinsiyet ayrımı yapılmadığının en önemli ispatıdır.

İslam tarihinde bilgin kadınlar mevcut olup hatta ileri seviyedeki medreselerin öğretim kürsülerinde yetişkin erkeklere bile ders okutanlar görülmüştür. Bu bilgili kadınlardan bazıları genel öğretimde de çalışmışlardır. Öğretim kürsüsüne çıkan genç kadın, genç ve güzelse önüne paravan konur dersini öyle anlatırdı. Hatta ileri gelen birçok erkek bilim adamı onların öğrencisi olmakla gurur duyardı.⁵⁹

Osmanlı Devleti'nde kadınların cahil olmadığı hatta kütüphanelerinin dahi bulunduğu görülmektedir. Kütüphanelerinde bulunan kitaplar arasında ilk sırayı Kur'an-ı Kerim almaktadır. Ayrıca Muhammediye, Tezkiretü'l Evliya, Hamayil, Mevlid, Mesnevi ve sadece Kitap ismiyle kaydedilen eserlere sahip olan birçok hanım vardı. XVI. Asır Bursa'sında kadınların en azından Kur'an-ı Kerim başta olmak üzere çeşitli dini eserler, günlük hayatlarında lazım olan, dinî ve ahlaki konuları içeren kitaplar okuduklarını söylemek mümkündür. XIX. Yüzyıl ile kıyaslandığında sayıları az bile olsa XVI. Yüzyılda da fikir ve düşüncelerini kâğıda aktaran kadınlar vardı.⁶⁰

Osmanlı Devleti'nde kızlar için 1859'dan önce sıbyan mektebinden başka bir örgün eğitim kurumu yoktu. Sıbyan mektepleri ise genellikle cami veya mescit yanında mahalle arasında kurulup, kurucusunun verdiği özel vakıflarca finanse edilmekteydi. Bu okullar arasında kız ve erkek çocukların karma olarak devam ettiği okullar bulunduğu gibi bazı yerlerde de yalnız kız çocukları için umumiyetle de hocalık yapan kadının evinde olmak üzere açılmış olanlar da vardı. Bu okulların belli bir makamca düzenlenmiş programları yoktu.⁶¹

Medreselere gitme imkânı bulamayan, üstelik saray çevresi ya da ulema ve yönetici kesimden olmayan kız çocuklarının bundan sonraki eğitimleri aile içinde ve ağırlıklı olarak anne tarafından sürdürülmekteydi. Bununla birlikte eğitim almak isteyen idareci ve zengin ailelerin kızları için evlerde özel ders verilebilmektedir.

Osmanlı Devleti'nde kadınların eğitim aldığı diğer bir kurum, Enderun gibi sarayda yer alan ve bir terbiye mektebi olan haremde. Harem hiyerarşisi içinde eğitim süresi, Enderun'da olduğu gibi yedi sekiz yıllık bir dönemden oluşuyordu, her kademedede başarılı olanlar bir üst

⁵⁷ Nicol, a.g.e. , s. 66.

⁵⁸ İbn-i Mace, "Mukaddime 17", Kütüb-i Sitte,(Hazırlayan: İbrahim Canan), C. 11, İstanbul, s.240.

⁵⁹ Yahya Akyüz, "Osmanlıda Kadın Öğretmenli Ev Sıbyan Mektepleri", Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, S. 15(Ayrı basım), Ankara, 2004, s. 3.

⁶⁰ Sevim Can, Osmanlı Anadolu'sunda Kadın(16. Yüzyıl), Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2004, s. 96.

⁶¹ Özgönül Aksoy, Osmanlı Devri Sıbyan Mektepleri Üzerine Bir İnceleme, İstanbul, 1968, s. 2; Ergin, a.g.e. , s. 86; Kodaman, a.g.e. , s. IX.

eğitime geçerdi. Bu sistem içinde yükselen kadınlar, farklı bilgi ve becerilere sahip oluyordu. Padişah eşlerinin hemen hepsinin odasında bir kitaplığı vardı. Günlerinin büyük çoğunluğunu okuyarak ve okudukları kitaplar hakkında sohbet ederek geçirirlerdi. Özellikle tarih kitapları okumaktaydılar. Bu açıdan valide sultanların çeşitli dönemlerde menfi-müspet manada sarayda tesirli olmalarında aldıkları eğitimin de etkisi büyüktür.⁶²

Tanzimat devrinden sonradır ki, ilk defa olarak Osmanlı devleti yöneticileri erkek eğitimi yanında kadın eğitimine de önem verilmesi gerektiğini ve hatta bu konuda örgütlemeye gidilmesini zaruri görmüşlerdir. Neticede cılız bir şekilde de olsa kadın eğitimi devletin genel eğitiminde yer almaya başlamıştır ki bunların ilk kurumları 1859'da açılan kız rüştiyeleridir.⁶³

XI. Manastırlar & Tekkeler

“Manastır” sözcüğü Yunanca “tek başına yaşamak” fiilinden türemiştir; nitekim ilk keşişler, tek başına yaşayan birer münzeviydi. Hristiyanlık hoş görülmeye başlanınca keşişlerin sayısı daha da arttı. Keşişler, günlük yaşam aktivitesi dışında, yün eğirme ve kumaş dokuma gibi el işleri de yapar, bu arada yüksek sesle mezmurları okurlardı; okur-yazar olanları Kutsal Metinleri ve azizlerin yaşam öykülerini incelemeye uzun saatlerini ayırırlardı.⁶⁴

Manastırlar Bizans toplumunun merkezi ve aynasıydı. Manastırlar, topluma yalnız manastır ideallerini yayma değil onların birçok ihtiyaçlarını karşılamasına hizmet ediyordu. Bizanslılar hayatlarının herhangi bir döneminde mutlaka manastırlarla tanışırlardı. İhtiyacı olan herkes hatta kanun dışı kişiler bile manastırlarda sığınacak bir yer bulabilirlerdi. Bizans manastırlarının hem sosyal hem de ruhani bir işlevi vardır. Bu çok yönlü işlevleri nedeniyle manastırlar, her kesimden insana maddi ve manevi destek veren bir kurumdu. Bizans'ta manastır kurumu bir şekilde kendini Bizans toplumu çevresiyle bütünleştirmişti. Bizans'ın her alanına yayılmış olan, Bizans halkına maddi ve manevi bir sığınak sağlayan manastırlar, Bizans hayatında ve Bizans kimliğini şekillendirmede çok büyük rol oynamışlar, tam bir eğitim merkezi olmasalarsa da kütüphaneleri aracılığıyla birçok değerli kitabın zamanımıza kadar gelmesini sağlamışlardır.⁶⁵

Osmanlı Devleti'nde Tekkeler, başkent ya da büyük ticaret merkezi durumundaki yerleşim yerlerinin çevresinde bu adla, daha küçük yerlerde ve köylerde de zaviye adıyla yine aynı süreçte kurumlaşmıştı. Belli yaşa gelen erkekler(Bektaşî tekkelerine kadınlar da gidebilirdi), tuttukları zanaatın gereği ya da gelenekler uyarınca bir tarikata girerek takkeye yönelirler, burada çok disiplinli bir kültür ortamında yetişme olanağı bulurlardı. Takke, medreseden çok farklı şeyler de -dil, edebiyat, müzik, sanat, iş ahlâkı, sosyoloji, sağlık- öğretiyordu. Tekkeler ilim ve edebiyatın öğrenilmesine, memlekette yayılmasına büyük hizmet ederlerdi. Otodidakt

⁶² Sevim Can, “Osmanlı Toplumunda Kadın”, Diyanet Aylık Dergisi, Şubat 1999, Sayı. 98, s. 10.

⁶³ Hasan Ali Koçer, “Türkiye’de Kadın Eğitimi”, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, c. V/2, Ankara, 1972, s.91.

⁶⁴ Alice Mary Talbot, “An Introduction to Byzantine Monasticism”(Bizans Manastır Sistemine Giriş), Illinois Classical Studies, XX, 2, Güz, 1987, s. 229-241, Cogito Bizans, Sayı. 7, Yıl 1999, s. 163, 164, 168.

⁶⁵ İsmail Tokalak, Bizans-Osmanlı Sentezi Bizans Kültür ve Kurumlarının Osmanlı Üzerindeki Etkisi, İstanbul, 2006, s.86.

yetiştirme yerlerinden birisi ve en mühimi takkelerdi. Kimisinde felsefe, kimisinde şeriyat, kimisinde halk edebiyatı, ve kimisinde İslâmî ilimlerin herhangi bir kısmının tedris ve talimine ehemmiyet verilirdi. Haftanın muayyen gün ve saatlerinde dersler, vaazlar ve konferanslar verilir ve birçok kimseler buralara devam ederek istifade ederlerdi.⁶⁶

Belli başlı takkelerde oldukça zengin kütüphaneler de bulunduğu için bu bakımdan da takkeler eski devrin kültür müesseselerinin en mühimlerinden idi. Mesela, Yenikapı ve Galata Mevlevihaneleri ve Hüdâî dergâhı bunlardandı. Medreselerin yalnız hukukçu yetiştirmelerine karşın takkeler filozof ve münevver adam yetiştirmekle onlardan üstün müesseselerdi. Medreselerin sınırlayıcı emirlerine karşın takkenin müsamahakâr ve mülâyim gidişi halkı medreselerden ziyade kendisine doğru çekiyordu.⁶⁷

19.Yüzyılın sonlarında Yunanistan, Balkanlar ve Anadolu'ya yaptığı gezilerde, tarih, din, kültür, arkeoloji üzerinde araştırmalar yapan İngiliz arkeolog ve araştırmacı F.W. Hasluck(1879-1920). Araştırma ve gözlemlerine dayanarak birçok Osmanlı zaviyesinin Bizans manastırlarının olduğu yerde kurulduğunu, Müslüman zaviyelerini Müslümanların ziyaret ettiği gibi, yerli Hristiyan halkın da bu yerleri ziyaret edip saygı duyduğunu yazar.⁶⁸

XII. Bizans & Osmanlı'da Kaligrafi(güzel yazı, hat)

Hat sanatı ya da kaligrafi(Osmanlıca: Hüsn-i Hat, hüsn-"güzel"+hat; Yunanca: kallos-"güzellik"+ graphé-"yazı"), yazı sistemleri ve yazı öğeleri kullanılarak geliştirilen, sıklıkla dekoratif amaçla kullanılan, bir görsel sanat türüdür. Bu sanatta uğraşanlara hattat veya kaligraf denmekteydi.

Dünyada her milletin kendine özgü kaligrafi tarzı vardı ve bu çeşitlilik farklı din, dil ve kültür farkından kaynaklanmaktaydı. Dünyada en çok bilinen ve ilgi gören kaligrafi türleri; Çin kaligrafisi, İbrani kaligrafisi, Hint kaligrafisi, Japon kaligrafisi, Kore kaligrafisi, Yunan kaligrafisi, Arap kaligrafisiydi.

Bizans'ta Scriptoria, yani, yazıcıların dilbilgisinden sözlüklere, romanlardan dinsel yapıtlara kadar elde olan her tür kitabın kopyasını çıkarmak üzere çalıştıkları odalar, halk kitaplıkları ya da özel kitaplıklar, laik ya da dinsel kitaplıklar olsun bütün kitaplıklara bağlı olarak çalışırdı. Dördüncü yüzyıl kadar eskilerde imparator Valens, Konstantinopolis'teki kitaplığında dört Yunanlı ve üç Latin yazıcıyı sürekli tutardı. Kaligrafi(güzel yazı, hat) Bütün iyi eğitim görmüş kimselerin başarması gereken bir sanattı. Aralarında İmparator II. Theodoros Laskaris'in de(1254-8) bulunduğu ileri gelen birçok kimse kitap çevirmeyi çok severdi. Scriptoriadaki yazıcılar metnin doğruluğu kadar yazılarının güzelliğine de özen gösterirlerdi. İşte bu merkezlerde miniskül denen yazı geliştirdi. Yoksullaşan bilim adamlarının birçoğu gelirini yazıcılık yap-

⁶⁶ Sakaoğlu, a.g.e. , s. 17; Ergin, a.g.e. , s. 229.

⁶⁷ Ergin, a.g.e. , s. 229.

⁶⁸ Tokalak, a.g.e. , s. 177.

rak artırıyordu. Kitaplar hiç de ucuz değildi; on birinci yüzyılda bir Euclides kopyasının fiyatı yaklaşık 12 sterline eşitti.⁶⁹

İslam uygarlıklarında kaligrafi “Hat Sanatı” adını almıştı. Türkler, İslam’a geçişten sonra hat sanatını benimsemiş ve kullanmaya başlamıştı. Osmanlı döneminde Türk hat sanatı en güzel günlerini yaşamıştı. Bunu “Kur’an Mekke’de nazil oldu, Mısır’da okundu, İstanbul’da yazıldı” özdeyişi ispatlamaktadır.

Osmanlı Devleti’nde mekteplerin gayelerinden birinin yazı yazdırmak olduğunu görmekteyiz. Buradaki yazı kaligrafi karşılığıdır. Nitekim ilköğretim konusunda I. Mahmud’un annesinin Galata’da yaptırdığı mektebin vakfiyesinde bir meşk hocasının çocuklara güzel yazı yazmasını öğretmesini istediğini ifade etmiştik. I. Abdülhamit’in vakfiyesindeki “Bir hattat üstat, talimi hatta sahibi itiyad kimesne dahi mektebi şerife müdavemet eden sübyana hacedi meşk olup edaet ve sinaeti hat ile edayı hizmet eyliye” fıkrası ise hat mualliminden beklenen işi daha açık olarak göstermektedir.⁷⁰

XIII. Netice

Bir devletin ölümü, uygarlığının da ölümü anlamına gelmemektedir. İstanbul’un fethi ve Bizans İmparatorluğu’nun mirasının ele geçirilmesi ile Fatih Sultan Mehmet kendisini Roma İmparatorluğu’nun varisi olarak buldu-gördü.⁷¹ Bizans uygarlığını ele geçirmeyi düşünüp onun kurumlarını görmezden gelmek olanaksızdı. Fatih, bunların arasından devlet mekanizmalarını işletebilmekte gerekli olan, İslam için uygulanabilecek, sentez yapılabilecek kısımlarını aldı.

Nitekim Fuat Köprülü de eserinde İstanbul’un fethinden sonra Osmanlı Devleti’nin Bizans devlet kurumlarını örnek alarak şekillendiğini itiraf etmek zorunda kalarak şöyle demektedir: “İstanbul’un fethinden sonraki Osmanlı İmparatorluğu bütün kurumlarıyla yeniden kuruluyor. Bunun da kurumların taklit ve iktibas ile olduğu pek tabiidir.”⁷²

Durum eğitim sistemine de sirayet etmişti. Bizans’ta ve İslam âleminde temel öğretim, genel şartlar ve prensipler bakımından birbirlerine çok yakındı.

Her iki taraf da, eğitilmiş iyi bir dindar kişi yetiştirmeyi amaç edinmişlerdi. Her iki taraf da eğitimin ailede verilmesi taraftarıdır. Eğitim yaşı olarak 6 yaşı sonlarını alıyorlardı. İslâm âleminde okullar camilerle ne kadar içli-dışlı ise Bizanslılarda da manastırlarda, northexlerde veya büyük kiliselerde idi. İlkokul öğretmenleri, her iki tarafta da sefil ve müşkül bir halde idiler ve alay konusu oluyorlardı. (Osmanlı dünyasında daha iyi bir statüye sahip olmakla birlikte) Öğrencilerin çeşitli zamanlarda ve çeşitli vesilelerle getirdikleri hediyeler ile yaşıyorlardı. İslâmiyet’te Kur’an’ı bitirince hocaya verilen “hitma” Bizans’ta “nomisms” adını alıyordu.

⁶⁹ Rice, a.g.e. , s. 190.

⁷⁰ Ergin, a.g.e. , s. 86.

⁷¹ Halil İnalçık, Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I Klasik Dönem(1302-1606), İstanbul, 2009, s. 110.

⁷² Fuat Köprülü, Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri, İstanbul, 2004, s. 40.

Müfredat programları da mukayese edilebilir şekilde: Okuma-yazma, Gramer, Hesap... İki tarafta da atasözleri ve vecizeleri, öğretim malzemesi olarak kullanılıyordu.

Öğretim metotları da aynı idi. Ezber (psalmedient, telkin) öğretime hâkim idi. Derslere "besmele" ve "hamdallah" ile başlanıyor, her hafta sonunda kontrol ediliyordu. Hafta sonu tatilleri her ikisinde de vardı. Her iki tarafta da sınıf disiplin ve düzeni, yaşlı öğrenciler ('arif, protokkooles) tarafından korunmaya çalışılıyordu.

Ortaöğretim kurumları benzeşim göstermekteydi. Yükseköğretim medrese geleneğinden farklı olmakla birlikte(J. Ribera, yakın doğudaki Hristiyan okullarının, medreseler için bir model olabilecekleri ihtimalini ileri sürer. Gerçekte Bizans'ta üniversiteler vardı. Yalnız Bizans eğitimi; medreselerin temeline, sistemine etki edebilecek durumda değildi. Üstelik medresenin ortaya çıkmaya başladığı devirde, Bizans üniversitelerinde bir ortadan kaybolma vardı. Yani başkalarına tesir edecek bir kuvveti yoktu. Üstelik medreselerin doğuş yeri Suriye ve Filistin değil, Horasan yöresidir. Bu bakımdan Ribera'nın bu iddiası, öbür etmenlerin yanında daha zayıf kalır)⁷³ müfredat programlarında benzemektedir. Enderun, Magnatura'nın izlerini taşımaktaydı. Gerek Bizans'ta gerekse Osmanlıda kız eğitiminde, üst tabaka daha şanslı olmakla birlikte yaygın bir kural olarak kızlar erkekler kadar iyi eğitim görmezdi. Manastırlar gibi takeler de halka hitap eden eğitim kurumlarıydı. Kaligrafi Bizans'ta olduğu gibi Osmanlıda da muteber bir aktiviteydi.

Buradan çıkaracağımız sonuç, Anadolu ve Doğu Akdeniz çevresinde eğitim alanında aynı dinlerin, kültürlerin ve ulusların birbirine oldukça yakın, birbirinden etkilenmiş bir eğitim sistemleri vardı. Osmanlılar da uzun yıllar boyunca bu sistemi yaygın olarak kullanmışlar idi.

KAYNAKLAR

Adivar, Adnan, Osmanlı Türklerinde İlim, İstanbul, 1991.

Ahmed Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet, Dersaadet, 1301 (1881).

Akgündüz, Murat, Osmanlı Medreseleri, İstanbul, 2004.

Anna Komnena, Alexiad Anadolu'da ve Balkan Yarımadası'nda İmparator Alexios Komnenos Dönemi'nin Tarihi Malazgirt'in Sonrası, Çeviren: Bilge Umar, İstanbul, 1996, s. 502;

Avcı, Casim, İslam Bizans İlişkileri, İstanbul, 2003.

Akkutay, Ülker, Enderun Mektebi, Ankara, 1984.

Akyüz, Yahya, "Osmanlıda Kadın Öğretmenli Ev Sıbyan Mektepleri", Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, S. 15(Ayrı basım), Ankara, 2004.

Akyüz, Yahya, Türk Eğitim Tarihi(Başlangıçtan 1993'e), İstanbul, 1993.

Baykal, İsmail Hakkı, Enderun Mektebi Tarihi, İstanbul, 1953.

Belge, Murat, "Obadan Kubbeye: Tarih Yazımında Bir Ekol", Cogito Bizans, Sayı 17, Yıl 1999.

⁷³ Ergün, a.g.m. , s.740.

- Browning, Robert, Bizans Toplumunda Okuryazarlık Üzerine Bir Kez Daha Düşünmek, Cogito Bizans, Sayı 17, Yıl 1999, s. 215.
- Burhanuddin Ez-Zernuci, Talimü'l Müteallim-İslamda Eğitim-Öğretim Metodu, Tercüme: Vehbi Yavuz, Bursa.
- Cameron, Averil, Bizanslılar, Çev. Özkan Akpınar, İstanbul, 2015.
- Aksoy, Özgönül, Osmanlı Devri Sıbyan Mektepleri Üzerine Bir İnceleme, İstanbul, 1968.
- Can, Sevim, Osmanlı Anadolu'sunda Kadın(16. Yüzyıl), Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2004.
- Can, Sevim "Osmanlı Toplumunda Kadın", Diyanet Aylık Dergisi, Şubat 1999, Sayı. 98.
- Dağ, Mehmet- Öymen, H. Raşit, İslam Eğitim Tarihi, Ankara, 1974.
- Ergin, Osman, Türk Maarif Tarihi, İstanbul, 1977.
- Ergün, Mustafa, "Medreseden Mektebe Osmanlı Eğitim Sistemindeki Değişme", Yeni Türkiye, 32, 2000.
- Gelişli, Yücel, "Osmanlı İlköğretim Kurumlarından Sıbyan Mektepleri(Kuruluşu, Gelişimi ve Dönüşümü)", Türkler, c. 15, Ankara, 2002.
- Gibb, Sir Hamilton and BOWEN Harold, İslamic Society and the West, London, Oxford University Press, 1950.
- İbn-İ Mace, "Mukaddime 17", Kütüb-i Sitte,(Hazırlayan: İbrahim Canan), C. 11, İstanbul.
- İnalçık, Halil Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I Klasik Dönem(1302-1606), İstanbul, 2009.
- Koçer, Hasan Ali, "Türkiye'de Kadın Eğitimi", Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, c. V/2, Ankara, 1972.
- Kodaman, Bayram, II. Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi, Ankara, 1991.
- Köprülü, Fuat, Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri, İstanbul, 2004.
- Kur'an, Alak/1-5.
- Kütükoğlu, Mübahat, 20. Asra Erişen İstanbul Medreseleri, Ankara, 2000.
- Levtchenko, M.V. , Bizans Tarihi, İstanbul, 2007.
- Mahmut Cevat, Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilât ve İcraatı, İstanbul, 1338(1922).
- Mango, Cyril, Bizans Yeni Roma İmparatorluğu, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul, 2007.
- Miller, Bernette, The Palace School of the Mohammed the Congueror, Cambridge, Harvard University Press, 1941.
- Nicol, Donald M. Bizans'ın Soylu Kadınları on Portre, 1250-1500, Çev. Özden Arıkan, İstanbul, 2009.

- Ranke, Leopold Von, Die Osmanen und Die Spanische Monarchie Im 16. Und 17. Jahrhunderti Viertei erweiterte Auflage des Werkes: "Fürsten und Völker von Südeurope" (1827), Band I.
- Sakaoğlu, Necdet, Osmanlı Eğitim Tarihi, İstanbul, 1993.
- Şanal, Mustafa, "Osmanlı Devleti'nde Medreselerde Ders Programları, Öğretim Metodu, Ölçme ve Değerlendirme, Öğretimde İhtisaslaşma Bakımından Genel Bakış", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 14, Kayseri.
- Talbot, Alice Mary, "An Introduction to Byzantine Monasticism"(Bizans Manastır Sistemine Giriş), Illinois Classical Studies, XX, 2, Güz, 1987, s. 229-241, Cogito Bizans, Sayı. 7, Yıl 1999.
- Talbot Rice, Tamara, Bizans'ta Günlük Yaşam Bizans'ın Mücevheri Konstantinopolis, İstanbul, Tarihsiz.
- Tokalak, İsmail, Bizans-Osmanlı Sentezi Bizans Kültür ve Kurumlarının Osmanlı Üzerindeki Etkisi, İstanbul, 2006.
- Unat, Faik Reşit, Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış, Ankara, 1964.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı, Ankara, 1988.
- Vryonis, Speros, Haritada Bizans'ı Aramak Bir Dünya Uygarlığı: Bizans, Cogito, Bizans, Sayı:17, Yıl 1999, s.38.